



TRITIKALE O'SIMLIGINING KUNAK VA TIT NAVLARIDA EKISH MUDDATLARINING KO'CHAT QALINLIGIGA TA'SIRI

Don va dukkakli ekinlar ilmiy-tadqiqot instituti "Ozuqa va noan`anaviy ekinlar seleksiyasi, urug'chiligi va agrotexnikasi laboratoriyasi" kichik ilmiy

xodimi- Masardinov Xushnudbek Bozorboy o'g'li

xushnudbekmasardinov@gmail.com tel: +998943853625

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tritikale o'simligi ustida olib borilayotgan tajriba natijasi bayon qilinadi. Hamda tritikale o'simligining Kunak va Tit navlarining ekish muddatlarining ko'chat qalinligiga ta'siri natijalari o'rganilib taqqoslangan.

Kalit so'zlar: tritikale, Kunak navi, Tit navi, nav, ko'chat qalinligi, soni, natijalar, tajriba.

Xozirgi kunda xoh insonlar bo'lsin, xoh chorva xayvonlari bo'lsin ularning oziq-ovqatga bo'lgan talabi ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida qishloq xo'jaligida to'yimli, sifatli ozuqa ekinlarini ekishni taqazo qiladi. Xozirda xukumatimiz tomonidan ham qishloq xo'jaligiga katta e'tibor berilib, qator ishlar samarali olib borilmoqda. Xususan, qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasida ham gaplarimizni isbotini topishimiz mumkin. Bu qonun xujjati doirasida yaylovlar, yem-xashak ekiladigan maydonlar ko'lamini kengayishi va bor mavjud yerlardan samarali foydanish kabi masalalar atroflicha o'rganilib, hozirda bu borada qator ishlar samarali olib borilmoqda.

Tritikale (*Triticum* [bug'doy](#), *Secale* — [javdar](#)) — bug'doy javdar duragayi — ikki xil o'simlik xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan o'simlik; g'alla ekini. Tritikalening kuzgi va bahorgi shakllari mavjud.

Bugungi kunda Tritikale o'simligini yetishtiruvchi asosiy davlatlar – Germaniya, Belorussiya, Frantsiya, Rossiya, Xitoy, Vengriya, Ispaniya, Avstraliya mamlakatlari hisoblanadi.



Bug‘doy va javdarning dastlabki duragayini 1875-yilda Shotlandiya olimi Vilson yaratgan. 1881-yil Germaniyada Rimpau uning doimiy duragayini ajratib olgan. Keyingi yillarda oktaploid (56 xromosomal), geksaploid va oktaploid (42, 56 xromosomal) duragaylari yaratilgan.

Tritikale morfologik belgilari bilan bug‘doy va javdardan farq qiladi. Ildizi yaxshi rivojlangan, tuproqqa 1,5—2,0 m gacha kirib boradi, murtak ildizlari 6 ta, poyasi nisbatan baland (90—150 sm), boshog‘i uzun (10—15 sm), doni yirik. Boshog‘ining tashqi gul qobig‘ida qiltanoq o‘sadi. Tritikale 5° va undan yuqori haroratda una boshlaydi, 20° muqobil hisoblanadi. Kuzda ekiladi. Ekilgandan keyin 5—7 kunda unib chiqadi. Tuplanish davri kuzda boshlanib, bahorda davom etadi, qishda 18—20° sovuqqa chidashi mumkin. O‘zbekistonda ekiladigan navlarining amal davri 165—200 kun, o‘zidan va chetdan changlanadi. Tritikale yorug‘sevar, uzun kun, namsevar o‘simlik. Unish paytida, nay o‘rash, donlanish va to‘lishish davrlarida suvni ko‘p talab etadi.

Tritikale tuproq unumdorligiga talabchan emas, yer tanlamaydi, lekin sho‘rlangan, botqoqlangan tuproqlarni yoqtirmaydi. Qora tuprokli yerlarda yuqori hosil beradi. Tritikale doni to‘yimlilik bo‘yicha bug‘doy va javdarga nisbatan yuqori. Donida 11 — 12%, pichanida 10—11% oqsil bor. Tritikaedan don, ko‘kat, pichan, pichan uni, silos, senaj tayyorlanadi. Non pishirish uchun sifati bug‘doydan past hisoblanadi.

O‘zbekistonda tritikalening Prag, Serebristiy, Uzor navlari rayonlashtirilgan. Hosildorligi: ko‘kat hosili 400— 500 s/ga, don hosili 50—80 s/ga (ko‘kati boshog‘lanish davrida o‘riladi). Zamburug‘li va virusli kasalliklarga bardoshli.

Tit navining umumiy xususiyatlari. Tit navi triticalesphaerococcum kenja turiga mansub va sharsimon don geni bilan aniqlangan o‘ziga xos arxitektonikaga ega: keng, kalta, erektoid barg, qattiq somon, zich shpalsiz boshog‘ va yarim dumaloq don shakli. Sarlavhadan keyin kuchli mumsimon qoplama bilan. O‘rta bo‘yli,



o'simlik balandligi 110-120 sm, joylashish va to'kilishga chidamli. Kechpishar, boshlari Valentin 90 naviga qaraganda 1-2 kun kech.

Tajriba maydonida olib borilgan ishlar. Tritikale o'simligining **Kunak** va **Tit** navlarining urug'lari kuzda saralanib, kuzning uchinchi dekadasida yerga ekildi. Ular unib chiqqach o'simliklar ustida kuzatuv ishlari olib borilishi boshlandi. Bu navlarning tuplanish fazasida o'simlik qalinligi bo'yicha kuzatuv ishlari amalga oshirildi. Ko'chat qalinligi bo'yicha ishlar 1-mart sanasida amalga oshirilib, tegishli xulosalar berildi. Bu ko'chat qalinligini aniqlashda 1m² dagi o'simliklar soni xisoblab chiqilib, ikki nav o'rtasida o'zaro solishtirildi. Ko'chat qalinligini aniqlashda xar bir navning uch joyidan na'munalar olinib, ularning soni qo'shib, o'rtacha ko'chatlar soni aniqlandi. Kunak navida birinchi olingan na'munada 88 ta o'simlik, ikkinchi na'munada 168 ta o'simlik, uchinchi na'munada 128 ta o'simlik tuplari aniqlanib, ularning barchasi bir-biriga qo'shib, uchga bo'linganda o'rtacha 128 ta o'simlik tupi aniqlandi. Tit navida esa birinchi na'munada 116 ta o'simlik, ikkinchi na'munada 196 ta o'simlik, uchinchi na'munada esa 144 ta o'simlik tuplari aniqlanib, bularning ham barchasi bir biriga qo'shib uchga bo'linganda o'rtacha 152 ta tup o'simlik aniqlandi. Olingan ma'lumotlar asosida kerakli xulosalar olindi.



1-rasm. Tritikale o'simligi.

Xulosalar. Olingan natijalar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Tritikale o'simligining ikkala navi ham bir xil vaqtda ekilib, bir xil parvarish qilinganiga



qaramay Tit navi bizning tuproq sharoitimizga ko'proq moslashganligi uchun ham bu navimizda tuplar soni Kunak naviga qaraganda 1m² da 24 donaga ko'p chiqdi. Endi olinadigan xosildorligini ham tajriba yakunida ko'ramiz. Xozirda fenologik kuzatuvlar xar oyning boshida olib borilmoqda. Tajriba tugagandan so'ng yakuniy xulosalar beriladi.

Izoh: Tritikalening bu ikkala navi ham Rossiyaning Krasnadar o'lkasidan olib kelingan bo'lib, xozirda iqlimlashtirish bo'yicha tajribalar olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.lex.uz
- 2.Dala tajribasi xulosalari
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tritikale>
- 4."O'simlikshunoslik" X. Atabayeva Tosh-2018 yil 117-bet
5. P.O.Oripov N.X.Xalilov "O'simlikshunoslik" Samarqand-2005